E. Nagy Katalin

Összevető helynévrendszertani vizsgálatok Bakonszeg és Szentpéterszeg helynevei alapján*

1. Jelen írásomban két Hajdú-Bihar megyei település, Bakonszeg és Szentpéterszeg helynévrendszerének összevetésére vállalkozom. Ehhez a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési tipológiát (1993/2007) veszem alapul. Az elméleti irányultságú modellt történeti (lásd pl. TÓTH V. 2001, RÁCZ A. 2005, újabban KOCÁN 2017), valamint újabb és jelenkori névállományokra vonatkozóan (pl. KIS T. 1999, BÍRÓ 2002, újabban DITRÓI 2017) már az eddigiekben is sokan felhasználták. Olyan tanulmányok azonban, amelyek települések élőnyelvi névanyagának összehasonlító rendszertani elemzését tűzték volna ki célul, tudomásom szerint meglehetősen ritkán születtek. HOFFMANN ISTVÁN két egymástól több száz kilométerre fekvő település, Nagykörű és Tapolcafő (2015), HANKUSZ ÉVA pedig öt egymással szomszédos szatmári falu (2015) névrendszerét vetette ilyen szempontból össze. Ez utóbbi tanulmányok eredményei igazolták azt a vélekedést, amely szerint az egymáshoz közel fekvő települések vizsgálata a rendszer finom részletkülönbségeire, míg az egymástól távol esők elemzése a névállományok alapvonásaira világíthat rá (HOFFMANN 2015: 377). A fentiektől némileg eltérően én magam két, egymáshoz viszonylag közel fekvő települést vonok be az összevető vizsgálatba, amelyek azonos nagytájon fekszenek, ugyanannak a településnek, Berettyóújfalunak a vonzáskörzetébe tartoznak, de lakóik között nincs számottevő kapcsolat, érintkezés. Írásomban figyelembe veszem az elemzés névszociológiai aspektusát is, s ebből adódóan az egy-egy faluhoz tartozó lakosság, „névközösség" által használt helynevek összességét értelmezem névrendszerként.[1]

2. Ha Bakonszeg és Szentpéterszeg történetét, népességét, területi viszonyait, illetve táji környezetét és határának művelési ágait — mint a helynévanyag jellegét alapjaiban meghatározó tényezőket — összevetjük, számos hasonlóságot tapasztalunk közöttük. Mindkét falu a kisebb alföldi és az átlagos méretű

* A tanulmány az NKFI 128270. számú pályázat és az Emberi Erőforrások Minisztériuma NTP-NFTÖ-18-B kódszámú Nemzeti Tehetség Programjának támogatásával készült.

[1] Az elemzésbe a bel- és külterületi neveket egyaránt bevontam. Az eddigi vizsgálatok ebben a tekintetben nem azonos módon jártak el, ami a velük való összevetést némileg megnehezíti.

bihari települések közé tartozik, s Hajdú-Bihar megye déli részén Berettyóújfalu szomszédságában, a Berettyó melletti egy-egy *szeg*-ben, azaz a folyó által alkotott sarokban (vö. FNESz., FKnT.) fekszik, mint ahogyan ezt a nevük is mutatja. A települések közigazgatásilag a Berettyóújfalui járáshoz tartoznak.

Bakonszeg 1186 lakost számláló falu, mely a Nagy-Sárréten, a Berettyó folyó jobb partján fekszik; keletről Berettyóújfalu, délről Zsáka, nyugatról Biharhorda határolja. A település két, területi és történeti tekintetben is jól elkülönülő falurészből, a Berettyó hídjától nyugatra elterülő Bakonszegből és az ettől keletre fekvő Kovácsiból áll. A vallási és etnikai szempontból is homogén (református vallású és magyar nemzetiségű) falu területe mintegy 3500 hektár. Településszerkezete szerint Bakonszeg a többutcás sárréti falvak közé tartozik (DÁM 1990: 239). Keskeny, szalag alakú telkei hosszanti oldalukkal érintkeznek, s jellemzően több, kisebb részre különülnek el.

A történeti Magyarország legnagyobb kiterjedésű mocsárvilága, a Nagy-Sárrét a legkorábbi időktől kedvező adottságokkal bírt a megtelepedéshez: már a kora Árpád-korban 21 településnek adott otthont (DÁM 1990: 239, vö. KRISTÓ 1993: 186). A honfoglalás idején még egybefüggő mocsárvilág helyén a későbbiekben a lápok, rétségek között fekvő hátak alkalmasak voltak a megtelepedésre (MÓDY 1990: 8). Mindezt nyelvtörténeti ismereteink is megtámogatják: noha Bakonszeg első írásos említése a 15. századból származik (1434: *Bakonzeegh,* JAKÓ 1940: 203), a határába beolvadt elpusztult településekre már az Árpád-kori forrásokból is vannak adataink. MÓDY GYÖRGY e települések között sorolja fel Aka, Kórógy, Kovácsi és Szentadorján falvakat (1990: 10, vö még Gy. 1: 592, 635, 635–636, 667). A Bakonszegen lefolytatott élőnyelvi helynévgyűjtés alkalmával számos adatközlő ismertette velem a településnév eredetére vonatkozó néphagyományt, amely szerint az Aka várában élő János-lovagok és vörös barátok kecskéiket a Berettyó melletti zugban legeltették (vö. OSVÁTH 1875: 169–170). Az ezen a helyen kialakult falunak így *Bakzug,* majd később *Bakonszeg* lett a neve. A tudományos magyarázat szerint a helynév utótagja a *szeg* 'vízfolyás kanyarjába benyúló háromszög vagy félkör alakú partos terület, sziget, zug' jelentésű földrajzi köznév (FKnT.), előtagja legnagyobb valószínűséggel a *Bokon* személynévvel tartozik össze (RÁCZ A. 2007: 37, FNESz.). KISS LAJOS szerint nem meggyőző az a felvetés, hogy a településnév előtagja a *bakony* 'sűrű erdő' szóból alakult (FNESz., vö. FKnT.).

Népességszámát tekintve Bakonszeg a 18. században még az 1000 fős lélekszámot sem érte el, a 19. század közepére azonban a nagyfokú népességnövekedés következtében csaknem 1500 lakost számláló faluvá vált. A 20. század elején mintegy 1600 lakosa volt. Népessége a 2. világháború idejéig folyamatosan gyarapodott, majd csökkenő tendenciát mutatva érte el a mai, közel 1200 fős lélekszámát (TörtStat. 29–30).

A falu határában a szántó a meghatározó művelési ág. A háborút követő földosztás során valamennyi jogosult mindössze 3 kataszteri hold földet kapott, s a kisbirtokos földművelés (állattartással kiegészülve) akkortájt életképesnek bizonyult a faluban (DANKÓ 1990: 113–114). Minthogy a település mezőgazdaságának történetéből adódóan kiterjedt tanyahálózat a határ egyik részén sem alakulhatott ki, a gazdasági tevékenység napjainkban főképpen a belső portákra korlátozódik, s elsősorban állattartásban nyilvánul meg.

Szentpéterszeg Hajdú-Bihar megye déli részén, a Berettyóvidéken, a folyótól északra fekszik. A magyarok lakta, többségében református vallású falu északon Tépével, délkeleten Gáborjánnal, nyugaton Berettyóújfaluval határos. Délen Gáborjántól a Berettyó mint természetes határvonal választja el. Területe mintegy 2500 hektár.

Szentpéterszeg vagy ahogyan a helybeli lakosok említik, Péterszeg első írott forrásokbeli említése a 13. századból való, a régészeti források vallomása szerint azonban már a 11. században lakott falu lehetett. A kora Árpád-korban a határában feküdt Gáp, amely később elnéptelenedett, s ennek következtében a 15. századra teljesen beolvadt Szentpéterszegbe, neve azonban határnévként fennmaradt (MÓDY 1996: 85–86, vö. Kat.). Az első írásos említések tanúbizonysága alapján a település kezdetben *Szentpéterszege* néven szerepelt (1285: *Scentpeturzegy,* Gy. 1: 670), majd a jelölt birtokos jelzős szerkezet jelöletlenre váltott (1552: *Peterszögh,* BÉL 1723: 87) (TÓTH V. 2008: 104–105). A nevet az magyarázza, hogy a Berettyó fattyúágának kanyarulatánál épült falu ősi templomát Szent Péter tiszteletére szentelték (FNESz., RÁCZ A. 2007: 267, MEZŐ 1996: 185).

Szentpéterszegre a 19. század közepétől egy bő évszázadon át lassú, de egyenletes népességnövekedés volt jellemző. A 20. század elején mintegy 1800 lakosa volt. E növekvő tendencia az 1950-es évek végén szakadt meg, amikor is a lakosok tömegesen hagyták el a Berettyó menti falvakat (PAPP A. 1996: 23, lásd még KOVÁCS CS. 2013).

A Berettyóvidék az 1850–1870 között zajló folyószabályozások előtt mocsaras, lápos ártér volt (PAPP A. 1996: 11). Igen szembetűnő természetföldrajzi jelenség, hogy a vízszabályozás ellenére a folyó többnyire náddal benőtt holtágai a falu határában a múlt század közepéig élő ereket, lápokat, laposokat képeztek. E táji-természeti adottságok tehát alapjaiban határozták meg Szentpéterszeg határszerkezetét, ebből adódóan pedig az ott élők életformáját és gazdálkodási lehetőségeit (VARGA 1996: 89). Szentpéterszeg határában két jelentős folyókanyarulat tűnik fel: a tágasabb északi, valamint a faluhelyet körülzáró jóval zártabb déli sziget (RÁCZ Z. 1996: 135–136). A táj eredeti vízrajza a falu szerkezetére is hatással volt, olyannyira, hogy anélkül alig érthető meg a településszerkezet. Az egykori vízállásos területeket, folyómedreket — melyek jól látha-

tók például a katonai felmérések térképein (MKFT., HKFT.) — a telkek és utcák gondosan elkerülték, s e falurészek jellemzően ma sincsenek beépítve (RÁCZ Z. 1996: 125, 135). A telekelrendezés „a régebbi falurészeken mocsári halmaz jellegű, az újabban létesült falurészeken szabályos sakktáblás-utcás elrendezésű" (VARGA 1996: 103).

A falu mindenkori lakói számára elsősorban a szántóföld jelentette a vagyont, így nem meglepő, hogy Szentpéterszegen a középkor óta az ekés földművelés volt a megélhetés alapja. A 19. századtól kezdve nagy, összefüggő táblákon történik a határgazdálkodás. A gépi alapú földművelés csupán az 1950-es években vette át a szerepet az állati vontatású mezőgazdasági eszközöktől (VARGA 1996: 90, 107–108). Napjainkban a falu aktív lakosságának egy része a szomszédos Berettyóújfaluba jár dolgozni, míg egy másik hányada ma is mezőgazdasági tevékenységet folytat.

3. A két település névrendszerének összevetését egyfelől a fentebb említett közös (gazdasági, társadalmi, természetföldrajzi) vonások miatt látom indokoltnak, mivel ezek a szempontok a névanyagok rendszertani hasonlóságát vetítik előre. Az összevetés alapjául a közelmúltban Bakonszegen és Szentpéterszegen is helynévgyűjtést végeztem, s az élőnyelvi névanyagokat közre is adtam (E. NAGY 2015 és 2016).[2] Az összevető elemzés hitelességét — az azonos metodikai háttér miatt — mindez még tovább erősíti.

Bakonszegen 220, Szentpéterszegen 164 helynév van használatban, amely 150, illetve 120 különböző objektumot jelöl. A fentebb említett területi adatok alapján meghatározható a két falu névsűrűségi[3] mutatója: ez mindkét település esetében 6,3 név/km^2.

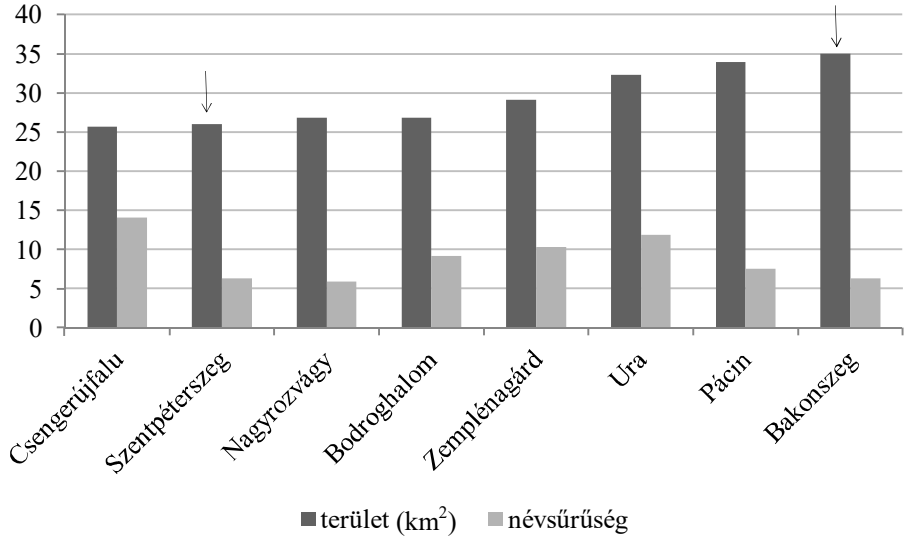
Az előzményirodalomban csak a legutóbbi időkből találunk olyan írásokat, amelyek egy-egy település névsűrűségéről számolnak be. NAGY MÁTÉ ANDRÁS a Bodrogköz 22 településére (2013), HALMOS JUDIT a Pápai járás 17 településére (2013), a fentebb már említett tanulmányában HOFFMANN ISTVÁN Nagykörű és Tapolcafő településekre (2015), HANKUSZ ÉVA pedig a romániai Szatmár megye 5 településére (2015), valamint a Csengeri járás 24 településére (2017) vonatkozóan közölt névsűrűségi mutatókat. DITRÓI ESZTER (2017) három nagyobb közigazgatási egység (a Fehérgyarmati és a Veszprémi járás, valamint a

[2] A két névanyag térinformatikai komponenssel kiegészítve elérhető a Magyar Nemzeti Helynévtár honlapján is (http://mnh.unideb.hu).

[3] A névsűrűség megmutatja, hogy egységnyi területre mennyi név esik; mutatójaként a név/km^2 mértékegység használatos. A szakirodalom megkülönbözteti az abszolút névsűrűség (ennek számításában az egyidejűleg használatban lévő összes névalakra tekintettel vagyunk) és az objektumsűrűség (ez esetben csupán a helynévvel jelölt objektumok számát vesszük figyelembe) fogalmát. Én magam az abszolút névsűrűség szerinti számítást adom közre (ehhez lásd HALMOS 2013: 15 és HOFFMANN 2015: 378).

felcsíki régió) névsűrűségi jellemzőit mutatja be. A felsorolt szakmunkák igen tág határok közötti mutatókat adnak meg: a jelzett térségekben 2,38 (NAGY M. 2013) és 41,33 (HANKUSZ 2017) név/km^2 közötti névsűrűségről számolnak be.

Az eddig napvilágot látott névsűrűség-vizsgálatok alapján kirajzolódó alapvető összefüggés szerint minél nagyobb egy település határa, annál kisebb a névsűrűsége (SZEMÁK 2012, HALMOS 2013). Ezt a tendenciát persze számos más tényező is módosíthatja. A fenti írások eredményei közt az általam vizsgált két faluéhoz hasonló kiterjedésű, 26–35 km^2-es határú települések névsűrűsége 5,9 és 14,6 név/km^2 közötti értékeken áll. E települések területi és névsűrűségi viszonyait mutatja be az 1. ábra.

1. ábra. *A települések területének és névsűrűségének összefüggései*

A névsűrűségi mutatók azonban nemcsak a terület nagyságával mutatnak összefüggést. Több kutató is említést tesz arról, hogy a művelés alá vont területek névsűrűségi mutatói magasabbak, mint a műveletlen területekéi. Mint arra írásom elején is utaltam, Bakonszegen és Szentpéterszegen ma már kevésbé intenzíven művelik a határt, s a tanya- és dűlőnevekben gazdag településekhez képest ezek névrendszerében csak elvétve találunk a földműveléshez köthető helyneveket.

A terület mérete és a művelés alá vont területek mértéke mellett e két település földrajzi jellegét is az alacsony névsűrűséget magyarázó tényezők közt említhetjük. A sík területen fekvő két falu határában igen kevés megnevezésre alkalmas vagy éppen megnevezést kívánó földrajzi tereptárgy található. Arra, hogy a földrajzi körülmények önmagukban még nem magyarázhatják a névsűrűség mértékét, korábban KISS LAJOS is felhívta a figyelmet (1985: 364–365).

Úgy tűnik tehát, hogy az említett tényezők együttesen eredményezik a viszonylag alacsony névsűrűséget a vizsgált településeken. A hasonló területű települések eltérő névsűrűségét is ilyen jellegű különbségek magyarázzák.

4. Egy-egy település névvel megjelölt objektumairól sokat elárulnak a nevekben megjelenő földrajzi köznevek.[4] Bakonszegen 56, Péterszegen 36 különböző földrajzi köznév van használatban. A leggyakoribb földrajzi köznevek Bakonszegen az *utca, tanya, iskola, erdő, dűlő, ér, rét, híd, kert, föld,* míg Szentpéterszegen az *utca, dűlő, lapos, tanya, hát, út, kút, zug, gödör, temető.* Feltűnő, hogy a két listában csupán 3 elem *(utca, tanya, dűlő)* egyezik meg.

E szócsoport tárgyalásakor érdemes felhívnunk a figyelmet arra, hogy mindkét névanyagban számottevő a jelentéshasadással[5] keletkezett nevek aránya. A földrajzi köznevekkel azonos alakú helynevek szakirodalmi megítélése igen sokszínű (vö. pl. KÁLMÁN 1989: 111, RESZEGI 2009: 38–39). Az ilyen megjelölésekről ugyanis rendkívül nehéz eldönteni, hogy köznévi vagy tulajdonnévi státusban használatosak-e (HOFFMANN 1993/2007: 108). Erre enged következtetni egyfelől a helynévgyűjtemények bizonytalansága: e munkák egy része felveszi a *Legelő, Rét* típusú adatokat, más esetben azonban eltekintenek tőlük. Másrészről a névgyűjtési szituációk tanulságait emelhetjük ki: az adatközlők gyakran nem tudnak egyértelműen nyilatkozni arról, hogy névnek tartanak-e egy-egy általuk használt helyjelölő nyelvi elemet. Mindezekből következően RESZEGI KATALIN szerint a földrajzi köznevekkel azonos alakú helynevek funkcionális-kognitív keretben „a tulajdonnevek (elnevezések) és a köznevek közötti átmeneti kategória elemeiként értelmezhetők" (2009: 39, vö. még HOFFMANN 2012: 11).

A földrajzi köznevek névvé válását az alábbiakban az általam vizsgált két település névanyagában a *folyó* példájával szemléltetem. A 167 km hosszúságú, széles körben ismert *Berettyó* folyó mindkét falu határában elfolyik. Természetesen mindkét település lakói ismerik a nevét, a helyszíni gyűjtés során viszont azt tapasztaltam, hogy Bakonszegen emellett *Folyó* néven is említik, Szentpé-

[4] A földrajzi köznévi osztály definiálásának nehézségeit BÁBA BARBARA átfogóan mutatja be az e szócsoportot tárgyaló monográfiájában. Ő maga a fogalom körvonalazásakor a prototípus-elméletet hívja segítségül: „prototipikus elemnek tekinthetjük azokat a földrajzi közneveket, amelyek hely fogalmat fejeznek ki, és helynévvel is megjelölhető denotátumra utalnak, perifériku elemek pedig azok, amelyeknek alapjelentése nem földrajzi jellegű, de előtaggal helynévvé válhatnak, így ez utóbbi csoportba sorolhatjuk például az építményneveket alkotó földrajzi közneveket" (BÁBA 2016: 27). Mindezek alapján én magam a perifériku elemeket (pl. *iskola, óvoda*) is bevontam a földrajzi köznévi állomány vizsgálatába.

[5] A jelentéshasadás olyan névkeletkezési folyamat, amely során „puszta földrajzi köznévből — bármiféle formáns (lexéma, képző) hozzákapcsolása nélkül — helynév keletkezik. Ebben a változásban egy adott névközösségben a közszó általános fogalmi jelentése(i) mellé egyedjelölő, tulajdonnévi denotációja is kialakul" (HOFFMANN 1993/2007: 108).

terszegen viszont nem használják rá ezt a megnevezést. Az, hogy egy-egy névhasználó közösség számára a földrajzi köznévvel megegyező alakú nyelvi elem bír-e helynévi státussal, bizonyára összefüggésbe hozható egyfelől a név által jelölt objektumnak a belterülettől való távolságával,[6] de befolyásolhatja másfelől a vízfolyással való mindennapi kapcsolat intenzitása is.

A folyó jelenlegi medre Szentpéterszeg belterületétől viszonylag távol, mintegy 700–800 méterre, Bakonszeg belterületéhez pedig rendkívül közel, attól néhol csak 20 méterre húzódik (lásd a 2. ábrát). A bakonszegi emberek horgászás, varsával történő halászás, a folyó medre melletti gomba- vagy sóskaszedés alkalmával gyakran járnak a Berettyó partjánál. A mindennapi életben meghatározó jelentőségű vízfolyás földrajzi köznévi jelölője — bizonyára a gyakori használat következtében — ily módon jelentéshasadással helynévvé vált.

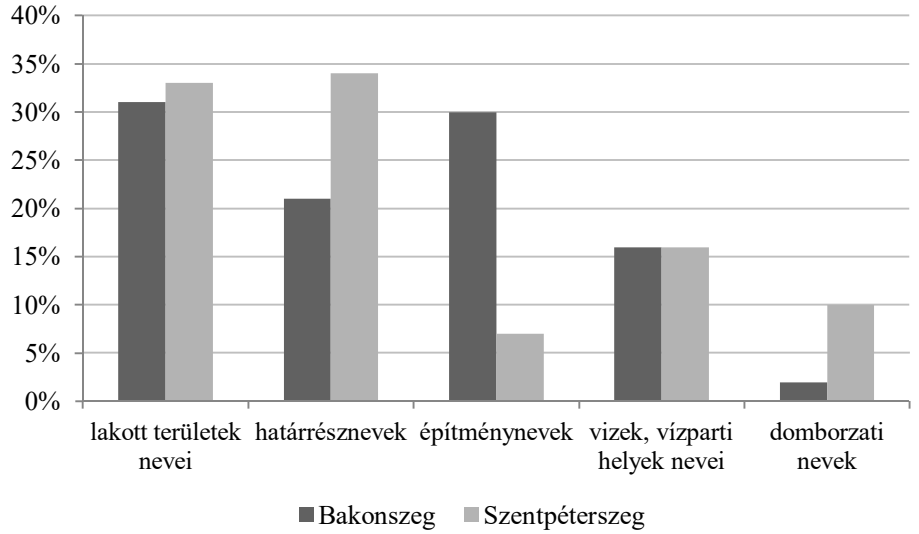

2. ábra. *Bakonszeg (balról) és Szentpéterszeg (jobbról) belterületének távolsága a Berettyó folyótól*

Ebből adódóan a bakonszegiek az objektum megnevezésére három szinonim elnevezést is használnak *(Berettyó ~ Folyó ~ Berettyó-folyó),* míg a szentpéterszegiek — bizonyára a fent említett körülményektől nem függetlenül — csupán egyetlen helynévvel *(Berettyó)* illetik a folyót. A szentpéterszegi névhasználó közösség életében fontos szereppel bíró másik halászóhely megnevezésére azonban két szinonim nevet is használnak a helybeliek: az ugyancsak jelentéshasadással létrejött *Halastó* megnevezés mellett a *Pecagödör* neve is használatban van.

Valamely település helyneveiben a földrajzi köznevek előfordulása elsősorban az ott megnevezett helyek fajtájával van összefüggésben. A két település helyneveinek névfajták szerinti megoszlását mutatja a 3. ábra.

[6] A település belterületétől való távolság befolyásoló szerepéről — egy másik szempont felől közelítve — KÁLMÁN BÉLA is említést tesz: „Ha a község határában egyetlen hegy van csak, annak a neve lehet egyszerűen *Hegy,* ha azonban több is akad, akkor csak az egyik, rendszerint a településhez legközelebb eső viselheti az egyszerű nevet.” (1989: 111).

3. ábra. *A helynévfajták megoszlása a két vizsgált településen*

A két névrendszer hasonló egyfelől abban a tekintetben, hogy mindkettőnek a harmada a lakott területek neveiből kerül ki. Másfelől hasonló abban is, hogy a vizek, vízparti helyek nevei a névállomány jelentős részét, 16–16%-át teszik ki. De nem csupán mennyiségi, hanem minőségi egyezést is találunk, mivel az említett objektumfajták megnevezésére használt fajtajelölő földrajzi köznevek is nagyrészt megegyező lexikális bázisból (pl. *köz, ér, rét, tó*) valók.[7]

A névrendszerek különböznek viszont a határrésznevek, valamint az építménynevek arányait illetően. Szentpéterszegen a nevek harmada, míg Bakonszegen csupán az ötöde jelöl határrészt. E mögött a nyelvi-névrendszertani jelenség mögött minden bizonnyal az a nyelven kívüli tényező húzódik meg, hogy Szentpéterszeg határában a legutóbbi időkig a földművelés jelentette a megélhetés alapját, míg Bakonszegen — noha néhány lakos ma is a mezőgazdaságból él — sosem vált meghatározó ágazattá. Még nagyobb különbséget mutatnak az építménynevek: a bakonszegi névanyag harmada építménynév, ezzel szemben Szentpéterszegen e helynévfajta aránya mindössze 7%. Mindez azzal a fentebb már vázolt jelenséggel függ össze, hogy az intézménynevek, üzemnevek, állattartó telepek nevei a bakonszegi névhasználó közösség számára helynévi státussal bíró elemek. Nem meglepő, hogy a domborzati nevek mindkét névrendszerben ritkák: a két alföldi település névanyagában leginkább mesterséges halmok neveiben (Bakonszegen pl. *Kádár-halom,* Péterszegen pl. *Hencz-halom*) jelenik

[7] A két településnévben jelen lévő *szeg* földrajzi köznév is ezt a sort gyarapítja.

meg ez a kategória, azonban Szentpéterszegen a *gödör* utótagú nevek is gyarapítják a domborzati nevek csoportját (pl. *Cigány-gödör*).

Bakonszeg és Szentpéterszeg belterületének mérete és utcáinak száma csaknem azonos, ám Bakonszegen jóval nagyobb a belterületi nevek száma. Ez a jelenség azzal a településtörténeti körülménnyel magyarázható, hogy a község két, korábban különálló falu, Bakonszeg és Pusztakovácsi egyesítésével alakult. Ebből adódóan a pusztakovácsi objektumok megnevezésére használt, a településrészre utaló megkülönböztető előtaggal alakult nevek *(Kovácsi bolt, Kovácsi itató, Kovácsi temető)* is bővítik a belterületi nevek sorát. HALMOS JUDIT a névsűrűséget befolyásoló tényezők közt sorolja fel a települések összekapcsolását, noha utalást tesz arra is, hogy ez a körülmény leginkább az egyesítés pillanatában eredményez gyors névsűrűség-növekedést (2013: 5). Ez a megnövekedett névsűrűségi mutató azonban nyilvánvalóan fennmaradhat a településegyesülést követően hosszabb időn keresztül is, különösen akkor — ahogyan az általam elemzett esetben is —, ha a beolvadt falu településrészként továbbra is megőriz valamit korábbi önállóságából.

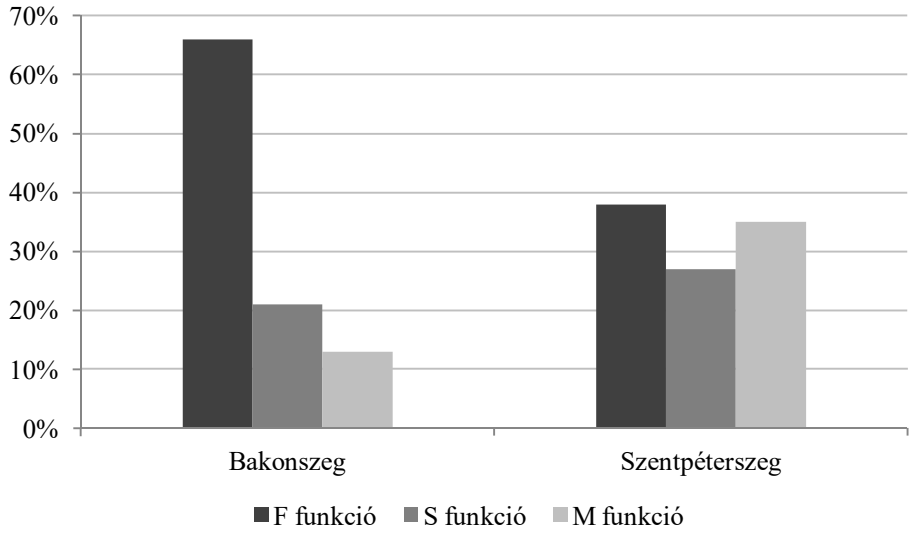
5. Az összevető helynévrendszertani vizsgálatnak meghatározó része a névszerkezeti elemzés, melynek során a helynevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai leírásának révén mutathatók be a névrendszerek sajátosságai. Az alábbiakban ennek az analízisnek az eredményeit mutatom be, az elemzéshez a HOFFMANN ISTVÁN által alkotott tipológiai leírás (1993/2007) kategóriarendszerét és vizsgálati szempontjait alkalmazva.

5.1. A helynevek túlnyomó többségében a névrészek funkciója kapcsolatban áll a denotátummal. Ilyen esetekben a funkcionális-szemantikai elemzés során fajtajelölő (F), sajátosságjelölő (S) és megnevező (M) névrészfunkciókat különítünk el. Vannak ugyanakkor olyan névrészek is, amelyek esetén a funkció nem áll kapcsolatban a megnevezett objektummal. E névrészek általános közmegegyezés (legtöbbször hivatalos helynévadás) útján válnak helynévalkotóvá, s bennük az ún. konvencionális funkció (K) fejeződik ki.

Bakonszegen a nevek csaknem egy harmada, Szentpéterszegen a nevek ötöde egyrészes helynév.[8] Ez a markáns különbség főképpen abból adódik, hogy Bakonszegen jó néhány belterületi épület és számos külterületi gazdasági építmény visel egyrészes nevet, vagyis az egyrészes nevek számát az építménynevek növelik jelentősen.

[8] HOFFMANN ISTVÁN megjegyzi, hogy a mikrotoponímiai névrendszerekben az egyrészes nevek általában ritkábbak, s ezek „relatíve gyakrabban a kisebb névállományokban fordulnak elő" (2015: 383). Saját eredményeim is alátámasztják ezt a megfigyelést: Bakonszegen (220 név) a nevek 31%-a, Szentpéterszegen (164 név) a 21%-a, Nagykörűben (241 név) a 19%-a, Tapolcafőn (261 név) pedig a 21%-a egyrészes név. A kisebb települések névanyagának tehát akár csaknem a harmada is lehet egyrészes név.

Az egyrészes nevek körében Szentpéterszegen a három névrészfunkció viszonylag egyenletesen oszlik el (F: 38%, M: 35%, S: 27%), Bakonszegen azonban e neveknek a két harmada (66%) fajtajelölő (F) funkciójú (lásd ehhez a 4. ábrát). Itt az egyrészes nevek 13%-ában megnevező (M) funkció fejeződik ki: pl. *Aka, Bánát, Csátó;* 21%-ukban pedig sajátosságjelölő (S) funkció: pl. *Lengyel, Spicc, Szúnyogos*. A két névrendszer közötti jelentős eltérés a fentebb már említett, jelentéshasadással keletkezett nevek nagy számából adódik.

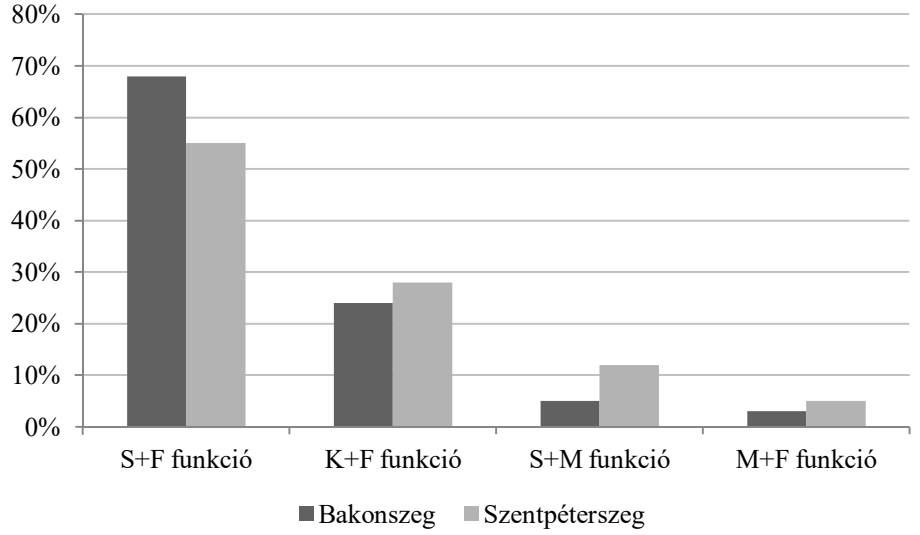

4. ábra. *Az egyrészes nevek funkcionális-szemantikai típusai*

A kétrészes nevek körében (lásd 5. ábra) mindkét településen az S+F szerkezetűek a leggyakoribbak (Bakonszegen 68%: pl. *Csárda-hát, Gali-domb;* Szentpéterszegen 55%: pl. *Horgas-oldal, Mogyorós-part*).

A jóval kisebb számban előforduló K+F funkciójú nevek mindkét faluban zömmel belterületi hivatalos nevek: pl. *Ady Endre utca, Bocskai István utca,* de akad köztük olyan külterületi név is, amely kapcsán a névadás motivációját szinkrón viszonylatban nehéz feltárni: pl. *Sztálin-kert.* Az S+M funkciójú nevek terén a két település eltérő képet mutat: míg Bakonszegen csupán a kétrészes nevek 5%-a tartozik ide (pl. *Büdös-Kálló*), addig ez a szerkezet Szentpéterszegen jóval produktívabb: minden tizedik kétrészes névre jellemző (pl. *Ócska-Berettyó*). E névrendszertani jegy mögött is elsősorban a határhasználattal kapcsolatos okokat kell keresnünk: Szentpéterszegen a nagytáblás földművelésből adódóan általánossá vált, hogy a nagy kiterjedésű szántóföldek neveit egymással korreláló megkülönböztető előtaggal látták el. Az előtagok leginkább a szántóföldrésznek a belterülethez való viszonyáról (pl. *Belső-Csohosztó, Külső-Csohosztó; Belső-Karácsony-szállás, Külső-Karácsony-szállás*) és a részeknek az

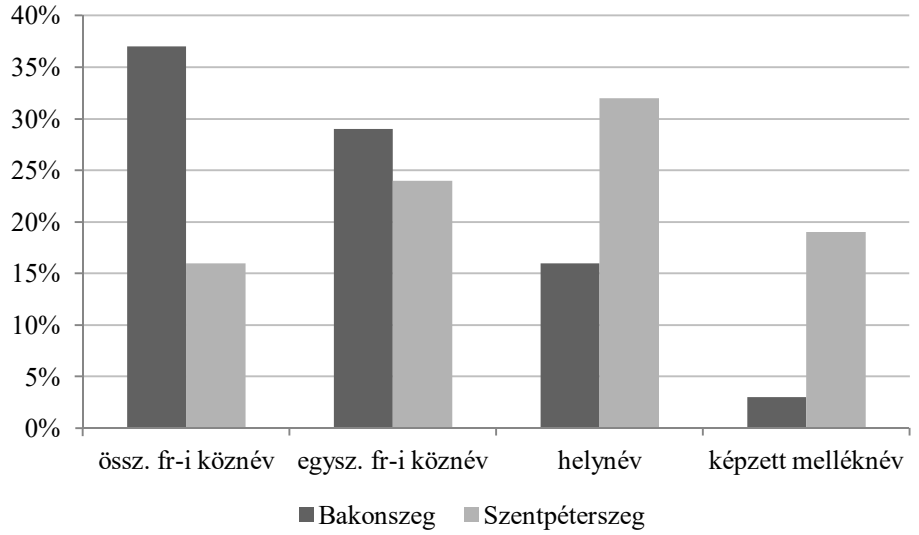
egymáshoz viszonyított sajátosságáról (pl. *Kis-Disznós-hát, Nagy-Disznós-hát; Kis-Kásás, Nagy-Kásás*) árulkodnak. Az S+M szerkezetű nevek sorát tehát a szántórészek nevei gyarapítják jelentősen. Az M+F szerkezetű kétrészes nevek száma meglehetősen alacsony (3% és 5%), s e nevek mindkét faluban kiegészüléssel keletkeztek: Bakonszegen pl. az objektumosztályt jelölő köznévvel kiegészülve jött létre a *Berettyó-folyó* és a *Kálló-ér* névváltozat, Szentpéterszegen pedig ugyanígy keletkezett többek között a *Csohosztó-dűlő* és a *Páskom-dűlő* megnevezés. Az, hogy Szentpéterszegen jóval gyakoribbak a megnevező szerepű névrészek a kétrészes nevekben, azzal is összefügg, hogy e névrészfunkció az egyrészes nevekben is jóval gyakoribb ezen a településen.

5. ábra. *A kétrészes nevek funkcionális-szemantikai szerkezeti típusai*

5.2. A névrendszerek lexikális-morfológai elemzése során a névrészek nyelvi alkatát tárjuk fel (HOFFMANN 1993/2007: 67–70).

E tekintetben a két névanyag eltérő névjelenségeket mutat. Bakonszegen az egyrészes nevek 66%-a (pl. *Itató, Láp*), Szentpéterszegen a 40%-a (pl. *Kenderáztató, Rét*) egyszerű vagy összetett földrajzi köznévvel azonos szerkezetet mutat. Feltűnő, hogy az összetett földrajzi köznevek Bakonszegen igen gyakran szerepelnek helynévként. Ezek azonban közel állnak a kétrészes nevekhez, mivel az összetett földrajzi köznevek első tagja többnyire az utótagban jelölt helyfogalom valamilyen specifikus jegyét, sajátosságát fejezi ki. Ez tehát árnyalhatja a két település névrendszere között mutatkozó különbséget: ha ezeket a kétrészes nevek között vennénk figyelembe, az F funkciójú neveknek a 6. ábrán is megmutatkozó kiugró aránya jóval mérsékeltebb lenne.

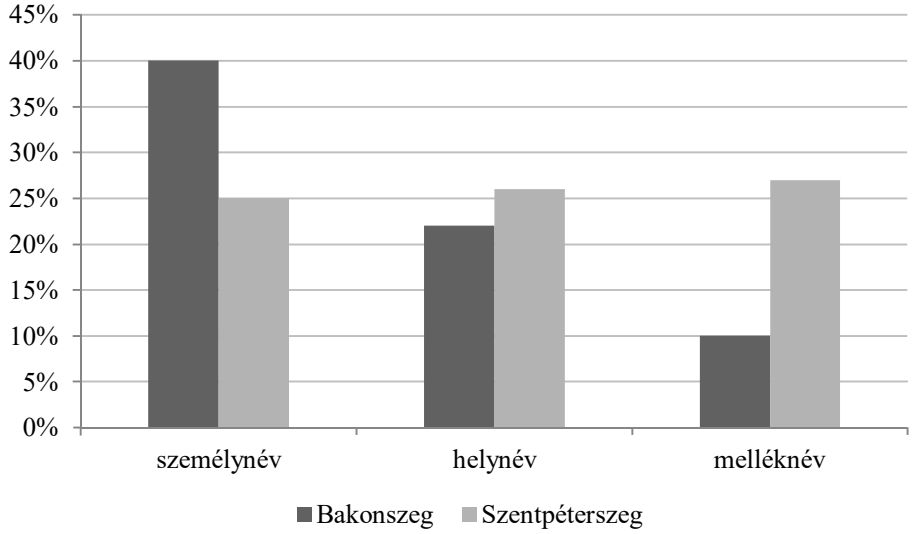
6. ábra. *Az egyrészes nevek lexikális-morfológiai típusai*

A két település eltérőnek mutatkozik abban a tekintetben is, hogy az egyrészes nevekben milyen gyakran fordul elő helynévi funkciójú névrész. Szentpéterszegen az egyrészes nevek harmadában jelenik meg ez a kategória. Ezzel szemben a bakonszegi egyrészes neveknek csupán a 16%-a tartalmaz — jellemzően egyrészes képzett vagy képzetlen — helynevet. Ez a különbség az M funkciójú nevek aránybeli eltérését tükrözi vissza lexikális-morfológiai síkon. Szembetűnő eltérés a két település névanyaga között továbbá, hogy Szentpéterszegen gyakori a képzett melléknévből alakult névrészek száma: az egyrészes nevek 19%-a (pl. *Fényes, Horgas, Kígyós, Körtélyes*) esik ebbe a kategóriába. Ezzel szemben Bakonszegen az egyrészes neveknek csupán a 3%-a tartalmaz képzett melléknevet.

A kétrészes nevek lexikális-morfológiai összetétele kapcsán a legszembetűnőbb jelenség az, hogy az alaprész a bakonszegi nevek 92%-ában, a szentpéterszegi neveknek pedig a 87%-ában egyszerű földrajzi köznév. Ebben a tekintetben a két névrendszer tehát messzemenően hasonló. Bővítményrészi funkcióban igen gyakran fordul elő személynévi elem: Bakonszegen a kétrészes nevek 40%-ában (pl. *Dózsa-erdő, Bessenyei ház*), Szentpéterszegen a 25%-ában (pl. *Dancsházi-tanya, Oláh gát*) jelenik meg személynév (lásd a 7. ábrát).

A helynév mindkét településen meghatározó bővítményrészi kategória. Bakonszegen a kétrészes nevek bővítményrészének 22%-ában (pl. *Örmény-szegzug, Pap-rét-dűlő*), Szentpéterszegen pedig a 26%-ában (pl. *Kálló-oldal, Gáborjáni-határ*) találunk helynevet. Ez utóbbi településen meghatározó kategória továbbá a melléknév is: a kétrészes nevek 27%-ában tölt be bővítményrészi

funkciót melléknév (pl. *Békás-lapos, Mogyorós-part*). Bakonszegen ez a kétrészes neveknek csupán az egytized részére igaz (pl. *Büdös-Kálló, Öreg-kert*).

7. ábra. *A kétrészes nevek bővítményi részének lexikális-morfológiai típusai*

A leggyakrabban előforduló képző Szentpéterszegen az *-s:* az egyrészes nevek 26%-ában (pl. *Kásás*), a kétrészes neveknek pedig a 19%-ában (pl. *Mogyorós-part*) szerepel. Bakonszegen az *-i* képző a legproduktívabb. Az egyrészes nevek köréből egyetlen *-i* képzős nevet hozhatunk példaként, a *Kovácsi* településrésznevet, a kétrészes nevek között viszont a nevek 10%-a (pl. *Kórógyi-szőlőskert, Zsákai-határ*) tartalmazza az említett képzőt.

6. Ahogyan arra HOFFMANN ISTVÁN korábban rámutatott, egy-egy névrendszer alakulását számos feltétel befolyásolhatja: „a földrajzi körülményektől kezdve az adott lakóközösség gazdasági tevékenységén, társadalmi-kulturális helyzetén át egészen e közösség nyelvi közegéig. A névtani vizsgálatnak ezekre a tényezőkre természetesen egytől egyig ki kell térnie feltéve, ha a névállománynak nem csupán a felszíni jellemzését kívánjuk elvégezni, hanem rá szeretnénk világítani a névjelenségek minőségét, jellegét befolyásoló körülményekre, feltételekre is. Mivel azonban a névkutató a helyneveket mint nyelvi jeleket vizsgálja, ezeket a jellegzetességeket a nevek nyelvi arculatának elemzésén keresztül kell felmutatnia” (2015: 377).

Vizsgálatom célja — igazodva a fenti kívánalomhoz is — az volt, hogy a két hasonló földrajzi, területi, társadalmi stb. vonásokkal jellemezhető település névrendszereinek apró részletkülönbségeire rávilágítsak, s e különbségeket lehetőség szerint nyelven kívüli vonatkozásokkal magyarázzam. Ilyen eltérésnek tekinthetjük többek között a névfajták körében a határnevek és az építménye-

vek száma közti különbséget, a földrajzi köznevek állományának eltérését, az *-i* és *-s* képzők előfordulásának, valamint a belterületi objektumok névvel való megjelölésének eltérő mértékét is. A számos eltérésből pedig feltétlenül az következik, hogy a munkahipotézis, mely szerint az egymáshoz közel fekvő, hasonló adottságokkal rendelkező települések névrendszertani szempontból is igen hasonlóak lehetnek, árnyaltabb megközelítést, pontosítást igényel. Mint fentebb láthattuk, a névrendszerek eltéréseinek okait Bakonszeg és Szentpéterszeg esetében leginkább a két falu gazdasági tevékenységében kell keresnünk, de nagy befolyása lehetett annak a körülménynek is, hogy míg az egyik a középkortól kezdve önálló település volt (s korábban is csupán egyetlen falut olvasztott magába), addig a másik falu két település újabb kori összekapcsolásával jött létre (és a középkorban is további három falu olvadt a határába).

Irodalom

BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

BÉL 1723 = BÉL MÁTYÁS, *Bihar megye leírása.* Fordította P. SZALAY EMŐKE, jegyzetekkel ellátta CSORBA CSABA. Berettyóújfalu, 1980.

BÍRÓ FERENC 2002. *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében.* Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1. Eger.

DÁM LÁSZLÓ 1990. Bakonszeg települése és népi építészete. In: UJVÁRY ZOLTÁN szerk. *Bakonszeg története és néprajza.* Bakonszeg, KLTE Néprajzi Tanszék. 239–288.

DANKÓ IMRE 1990. Bakonszeg legújabb kori története, a termelőszövetkezeti mozgalom kiteljesedésének meghatározó szerepe. In: UJVÁRY ZOLTÁN szerk. *Bakonszeg története és néprajza.* Bakonszeg, KLTE Néprajzi Tanszék. 95–234.

DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen. Debreceni Egyetemi Kiadó.

FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

HALMOS JUDIT 2013. *Névsűrűségi vizsgálatok a Pápai járásban.* Kézirat. Szakdolgozat. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.

HANKUSZ ÉVA 2015. Összevető helynévvizsgálatok Szatmár megye területéről. *Magyar Nyelvjárások 53:* 63–76.

HANKUSZ ÉVA 2017. Névsűrűségi vizsgálatok a Csengeri járásban. *Magyar Nyelvjárások 55:* 111–120.

HKFT. = *Harmadik katonai felmérés.* 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25.000. DVD. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 2007.

HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése.* Második kiadás. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások 50:* 9–26.

HOFFMANN ISTVÁN 2015. Nagykörű és Tapolcafő. Összehasonlító helynévrendszertani vizsgálat. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOCSIS ZSUZSANNA szerk. *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére.* Budapest, ELTE BTK. 376–387.

JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5. Budapest.

KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa.* Negyedik, átdolgozott kiadás. Debrecen, Csokonai Kiadó.

Kat. = Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek. 1886. http://mapire.eu/hu/map.

KIS TAMÁS 1999. A kocsma és csárdanevek keletkezésének típusai. *Névtani Értesítő 21:* 323–329.

KISS LAJOS 1985. Barangolás földrajzi neveink világában. *Magyar Nyelvőr 109:* 359–366.

KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 45. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

KOVÁCS CSABA 2013. Panaszok a kollektivizálás befejező hullámának időszakából: az egyéni és a szövetkezeti gazdálkodás problémáinak sajátosságai. *Múltunk 2013/3:* 207–251.

KRISTÓ GYULA 1993. *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig).* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 3. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.

MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század.* METEM-könyvek 15. Budapest.

MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869.* Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.

MÓDY GYÖRGY 1990. Bakonszeg története a XVIII. század utolsó harmadáig. In: UJVÁRY ZOLTÁN szerk. *Bakonszeg története és néprajza.* Bakonszeg, KLTE Néprajzi Tanszék. 7–48.

MÓDY GYÖRGY 1996. Gáborján, Hencida és Szentpéterszeg a XVIII. századig. In: RÁCZ ZOLTÁN szerk. *Bihari falvak 1. Örökségünk. Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg.* Debrecen. 73–88.

E. NAGY KATALIN 2015. Bakonszeg helynevei. *Magyar Nyelvjárások 53:* 146–156.

E. NAGY KATALIN 2016. Szentpéterszeg helynevei. *Magyar Nyelvjárások 54:* 169–178.

NAGY MÁTÉ ANDRÁS 2013. *Vizsgálatok a Bodrogköz helyneveinek köréből*. Szakdolgozat. Kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet Könyvtára.

OSVÁTH PÁL 1875. *Bihar vármegye sárréti járása leírása.* Nagyvárad.

PAPP ANTAL 1996. A Berettyó-Kálló közének átfogó földrajzi jellemzése. In: RÁCZ ZOLTÁN szerk. *Bihari falvak 1. Örökségünk. Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg.* Debrecen, Rácz Építész Iroda. 11–28.

RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

RÁCZ ZOLTÁN 1996. Gáborján, Hencida és Szentpéterszeg építészeti értékei. In: RÁCZ ZOLTÁN szerk. *Bihari falvak 1. Örökségünk. Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg.* Debrecen, Rácz Építész Iroda. 123–138.

RESZEGI KATALIN 2009. A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4:* 35–45.

TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

TörtStat. = *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 11. Hajdú-Bihar megye.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1997.

VARGA GYULA 1996. Gáborján, Hencida és Szentpéterszeg történeti néprajza. In: RÁCZ ZOLTÁN szerk. *Bihari falvak 1. Örökségünk. Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg.* Debrecen, Rácz Építész Iroda. 89–122.

A Comparative Taxonomic Study Based on the Toponyms of Bakonszeg and Szentpéterszeg

In this paper I compare the toponymic system of Bakonszeg and Szentpéterszeg, two settlements in Hajdú-Bihar County. For this analysis, I use the classification system and study considerations of the typological description established by István Hoffmann (1993/2007). This model has already been used by many scholars both for modern and contemporary onomastic corpuses. There have been only a few studies, however, which would have addressed the comparative taxonomic analysis of current onomastic corpuses of settlements. I included two relatively close settlements in my comparative analysis, which are in the same region and belong to the catchment area of the same settlement, Berettyóújfalu; however, there is no major contact, relationship between the residents. In my paper I also took into consideration the toponym-sociological aspect of the analysis.

The comparison of the toponym systems of Bakonszeg and Szentpéterszeg was justified, on the one hand, by the fact that the regional, social, natural geographical features of the settlements proved to be similar and this indicated the taxonomic similarity of the onomastic corpuses. On the other hand, we also need to mention that I have collected toponyms recently both in Bakonszeg and Szentpéterszeg.

The working hypothesis of the comparative analysis was that the toponymic system of two settlements characterized by similar geographical, regional, social, etc. attributes would also be similar. Although the settlements truly proved to be similar in some respects (e.g., in terms of toponym density), the analysis has also revealed several small differences between the two toponym systems. There were differences, for example, in the scope of name types, especially in terms of the frequency of boundary names and building names; in the corpus of geographical common nouns; the occurrence of the *-i* and *-s* formants, and the degree of naming objects within the settlement. I explained the differences with extra-linguistic factors and thus tried to highlight the circumstances and conditions influencing the quality and type of name phenomena. Based on the differences, I concluded that the working hypothesis according to which settlements located close to each other and having similar attributes may also be very similar to each other from a toponym taxonomic perspective, requires a more nuanced approach and further refinement.